

OSMANLI-TÜRK TOPLUMUNDA ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ ÜZERİNE TARİHSEL BİR İNCELEME

A HISTORICAL REVIEW ON TRANSLATION ACTIVITY IN THE OTTOMAN-TURKISH SOCIETY

Nilay AVCI¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Türk toplumlarında çeviri etkinliğinin geçmişten günümüze uzanan serüvenini tarihsel veriler ve bulgular ışığında incelemek, konuyla ilgili genel bir bakış sağlamaktır. Bir araştırma alanı olarak Türkiye’de çeviri tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda, incelemelerin çoğunlukla Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi üzerine yoğunlaştığını, Osmanlı öncesi dönemde Türk toplumlarındaki değişik lehçe ve dillerin kullanıldığı çeviri etkinlikleri ile ilgili bulguların ise genellikle bu yoğunlaşmanın dışında bırakıldığını görmekteyiz. Bu çalışmada ise, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki kültürel değişimlerle bağlantılı olarak çeviri etkinliklerinin gelişim aşamalarının çalışmanın esas odağını oluşturması ile birlikte Osmanlı öncesi dönemlerdeki oluşumlar da irdelenerek Osmanlı-Türk toplumlarında çeviri etkinlikleri üzerine bir tarihçelendirme örneği oluşturmak amaçlanmaktadır. Bu nedenle çalışmanın kapsamını aşacağı düşünülerek her bir bölümde dönemin en önemli oluşumlarına yer verilmiş, detaylara girilmekten özenle kaçınılmıştır. Türk dilinin kullanımı, toplumların çokkültürlülüğü, çeviri etkinliklerinin etki alanları ve Türk çeviri tarihine yön veren önemli oluşumlar hakkında da bilgi veren bu çalışmada, her ne kadar çeviri etkinliklerinin öncelikle dini metinler üzerine yoğunlaştığı görülse de zaman içerisinde, özellikle de 19. yüzyılda Reform Hareketleri ve Batılılaşma çabaları kapsamında, içerik ve türlerde meydana gelen değişimler dikkat çekmektedir. Batı’da meydana gelen bilimsel gelişmeler, tıptaki ilerlemeler ve ticari ilişkilerin önem kazanmasıyla birlikte sosyal, kültürel, siyasi ve askeri etkiler ile çeviri etkinlikleri hız kazanmış, böylelikle Modern Türk Edebiyatı’na yeni edebi türlerin de tanıtılması sağlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: çeviri, çeviri etkinliği, Türk çeviri tarihi, Osmanlı döneminde çeviri, Cumhuriyet döneminde çeviri

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the historical development of translation activities in Turkish societies and provide an overview in the light of historical data and findings. In studies related to the history of translation in Turkey as an area of research, it is generally seen that most of the investigations focus on the Ottoman period and the Republican era, on the other hand the findings related to the translation activities in which different dialects and languages were used in Turkish societies within the period before the Ottomans are generally excluded from this concentration. However, in this study, it is aimed to create an example of a historiography on translation activities in the Ottoman-Turkish societies by examining both the developmental stages of translation activities in connection with the cultural changes in Ottoman and Republican periods as a main focus and the formations in pre-Ottoman periods. Considering that the study will exceed its scope, the most important developments of the periods were included in each part and the details were carefully avoided. This study also gives information about the usage of Turkish language, multiculturalism of societies, the effects of translation activities and the important formations that direct the history of translation in Turkey. Although it is seen that translation activities primarily focus on religious texts, the changes in content and genres within the scope of Reform Movements and efforts of Westernization in the 19th century are noteworthy. With scientific developments in the West, advances in medicine and the importance of commercial relations, translation activities have gained momentum thanks to social, cultural, political and military influences, thus new literary genres were introduced to Modern Turkish Literature.

Keywords: translation, translation activity, Turkish history of translation, translation in the Ottoman period, translation in the Republican era

¹ Doktorant, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeviribilim Anabilim Dalı, E-mail: nilayavci-87@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4374-132x

1. GİRİŞ

Türk dili, 11. yüzyılda Selçuklu Türkleri tarafından Anadolu'da yoğun olarak kullanılmaya başlanmış, daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun² ve Türkiye Cumhuriyeti'nin³ resmi dili olmuştur. Büyük Selçuklu Devleti⁴ İran'dan Mezopotamya'ya, Suriye'den Filistin'e kadar uzanmaktaydı. Dolayısıyla, Müslüman, Hıristiyan, Ermeni, Rum, Suriye ve İran kökenli karışık bir nüfusun söz konusu olması kaçınılmazdı. Türk unsuru baskın olsa da ırk ve dinsel farklılıklara karşı hoşgörülü bir yaklaşımın sergilendiği, yönetim ve kültürde daha çok İran modellerinin benimsendiği, resmi dil olarak da Farsça'nın kullanıldığı bilinmektedir. İktidarının zirvesi olan 16. yüzyılda çeşitli Anadolu beyliklerinin birleşiminden oluşan çokkültürlü⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batı'da Orta Avrupa'ya, kuzeyde Kırım'a kadar uzanan ve Orta Doğu ile Kuzey Afrika'yı da içine alan sınırları içinde çok sayıda dil kullanılmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluğun parçalanması, 1923'te, Anadolu'da ve Trakya'nın bir bölümünde⁶ Cumhuriyet'in kurulmasına yol açmış, imparatorluğun etnik ve dilsel çoğulluğunun bir kısmı (daha az ölçüde) sürdürülmüştür.⁷

Demircioğlu (2016)'nin belirttiği gibi “Türkiye’de çeviri tarihi, bir araştırma alanı olarak keşfe açıktır ve yapılan çalışmaların Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri olmak üzere iki eksende geliştiği görülmektedir” (s. 101). Bu çalışmada, tarihsel değerlendirmelerden faydalanarak Türk toplumlarında çeviri etkinliğinin geçmişten günümüze olan süreci, Osmanlı öncesi dönemlerdeki oluşumlardan başlanarak incelenmektedir.

2. OSMANLI ÖNCESİ DÖNEMDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Çeviri etkinliğinin, insanlık tarihi kadar eskilere dayandığına dair pek çok söylem ve bulgu mevcuttur.⁸ Anadolu toprakları ile ilgili geçmiş kayıtlar incelendiğinde, M.Ö. 1800 yıllarında, Kapadokya'da ‘targumannu’ diye adlandırılan çevirmenlerin olduğuna dair kaynakların varlığına rastlanmıştır (Eruz, 2010: 33). Göktürk döneminde⁹ ‘Nirvana Sutra’ adlı metinlerin Türkçe’ye çevrildiğine dair söylemler mevcuttur (Yıldız, 2009 akt. Kayalı ve Çoruk, 2016). Ancak Orhun Kitabeleri’nden öncesi hakkında net bilgilerimizin bulunmadığı ve ortak bir uzlaşma sağlanamadığı için, tarihsel olarak bakıldığında, Türklerde çeviri etkinliklerinin ilk

² 1299-1922.

³ 1923 ve günümüz.

⁴ 1040-1157.

⁵ Çokkültürlülüğün olumlu ve olumsuz yanları için bkz. Eruz (2010: 29-30).

⁶ Doğu Trakya.

⁷ Tarihsel detaylar için bkz. Parker (2009).

⁸ Örn. bkz. Gökteş (2005a, 2005b), Yücel (2007), Vural Kara (2010), Tahir Gürçağlar (2016), Kayalı ve Çoruk (2016).

⁹ Taspar Kağan (572-581).

kez Uygurlar döneminde başladığı söylenebilir.¹⁰ Uygur döneminde¹¹ yaşanan din değişikliği, beraberinde alfabe değişikliğini de getirmiştir. Yeni dinlerin, yani Maniheizm¹² ve Budizm'in anlaşılabilmesi için Çince metinlerden Türkçe'ye çeviriler yapılmıştır (Kayalı ve Çoruk, 2016). İskenderiye kütüphanesinden geriye kalan çok az sayıda kitabın bile yoğun bir çeviri etkinliğine yol açtığı ve Hint etkileri gibi Uzak Doğu felsefesinin de etkisiyle İslam felsefesinin doğduğu öne sürülmüştür (Yazıcı, 2005: 43). M.S. 7. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in ortaya çıkması ve güçlenmesiyle birlikte Doğu'da¹³ tıp ilimleri açısından büyük gelişmeler kaydedilmiş, bu durum da yoğun bir şekilde çeviri etkinliklerinin gerçekleştirilmesine vesile olmuştur. Hintçe, Farsça ve Yunanca'dan pek çok bilimsel yapıt 7. ve 8. yüzyılda Arapça'ya çevrilmiştir. Bu birikim, Emeviler'in üzerinden Batı'ya ulaşmış ve Doğu'nun sahip olduğu bilgi Batı'ya çeviri eylemi aracılığıyla aktarılmıştır (Aksoy 1998, Eruz 2010). 9. yüzyıla gelindiğinde ise, Bizans Ortodoks kilisesinden ayrılan, çoğu bilgin, düşünür ve din adamı olan Süryaniler, günümüzdeki adlarıyla Diyarbakır, Urfa, Antakya gibi kentlerde kimi dinsel niteliği öne çıkan, kimi de bilim ve felsefeye dayalı manastırlar kurmuşlar ve bu manastırlarda yüzyılın ilk yarısında Yunanca'dan Süryanice'ye, yüzyılın ikinci yarısında da Süryanice'den Arapça'ya çeviriler yapmışlardır. Dolayısıyla, çevirilerin kaynak dilden değil de ikinci dilden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Yazıcı (2005) çevirileri, o dönemde çevirmenlerin değil de bilim adamlarının yapmış olması durumuna dikkat çekerek, çeviri ediminde özel alan bilgisinin öneminin daha o dönemde farkına varıldığını aktarmaktadır (s. 43-44). Çeviri yapanları bir araya toplayarak çeviri konusunda uygulamaya yönelik bir hizmet vermeyi kendilerine amaç edinmiş okulların da kurulduğu ve faaliyet verdiği bilinmektedir. Örneğin 9. yüzyılda Bağdat'ta kurulan *Beyt-ül Hikme*'de¹⁴ toplam 65 çevirmen görevli olup, bunlardan 47'si 5. yüzyılda Bizans Ortodoks Kilisesi'nden ayrılarak Anadolu'ya yerleşen Süryani kökenli çevirmenler; geriye kalanlar ise, İskenderiye'den etrafa dağılan Yunan ya da İbrani kökenli bilim adamlarıdır (Baker 1998: 320 akt. Yazıcı 2005: 44). Matematik, fizik veya tıp gibi gündelik yaşamı ilgilendiren konu alanlarında çeviriler yapılmıştır. Eski Yunan ve Roma İmparatorluklarının çöküşüyle birlikte Rönesans'a kadar olan dönemdeki boşluğu, bilimsel metinler açısından dolduracak sadece Arapça'ya yapılan bu çeviriler bulunmaktaydı. 9. ve 12. yüzyıllarda Arapça'dan Latince'ye Kremona'lı Christian Gerard ve Musevi Farah bin Salim tarafından yapılan çeviriler Avrupa'da aklın ve düşüncenin yeniden uyanmasına neden olmuş ve Batı dünyasındaki Orta Çağ üniversitelerinin kitaplıklarının temelini Arapça'dan yapılan çeviriler oluşturmuştur. O dönemin ünlü tıp tarihçisi ve çevirmen Maibi Ybanez bu durumu "tarihin hiçbir döneminde çevirmenler, İslamiyet'in yayılma dönemindeki kadar önemli bir yere sahip olmamışlardır" diyerek açıklamıştır (Fischbach 1993 akt. Aksoy 1998). Selçuk Türklerinin¹⁵ de dinsel, felsefi, bilimsel ve yazınsal yapıtları Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye çevirttikleri bilinmektedir. Bu çevirilerin çoğu tasavvuf, kelim ve mantık ile ilgili yazılardan oluşmaktaydı (Karantay 1991 akt. Aksoy 1998). Selçuklu Devleti'nde, hanedanlık kararnamesiyle tayin edilmiş ve saygınlık kazanmış olan resmi tercümanlar, yabancı devletlerle yazışmalardan sorumlu olarak ve mahkeme davalarında aracı olarak görev yapmaktaydı. Alaeddin Keykubad zamanında¹⁶ tayin edilmiş iki tercüman ve iki özel çevirmen kâtabi olduğu bilinmektedir (Paker, 2009).

¹⁰ Örn. bkz. Göktaş (2005a), Vural Kara (2010), Kayalı ve Çoruk (2016).

¹¹ 742-845.

¹² Persli Mani tarafından 3. yüzyılda kurulmuş, kısa sürede büyük bir alana yayılmış olan din.

¹³ Özellikle Bağdat ve Şam kastedilmiştir.

¹⁴ Bilgelik Evi.

¹⁵ 1040-1157.

¹⁶ 1221-1237.

3. OSMANLI DÖNEMİNDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Osmanlılarda çeviri faaliyetlerinin başlayıp çevirmenlik mesleğinin önem kazanması, 1453'ten sonra bir imparatorluğa dönüşecek olan Osmanlı Beyliği'nin, 1299'da Batı Anadolu'da kurulmasıyla başladığı düşünülmektedir. İlk yıllarda tercümanlık, temel çeviri biçimi iken daha sonradan kurumsallaşmıştır. Parker (2009), Osmanlı kayıtlarında adı geçen ilk imparatorluk dragomanının¹⁷ 1479'da bir antlaşma yapmak üzere Venedik'e gönderilen Lütfi Bey olduğunu aktarmıştır. Dragomanın, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki resmî konumunun, Konstantinopolis'in¹⁸ 1453'te fethinden sonra II. Mehmet¹⁹ tarafından konumlandırılmış olduğu düşünülmektedir. Yunan Pontus İmparatorluğu'nun fethini takiben II. Mehmet'e esir düşen Georgios Amirutzes'in, siyasi iletişimde değil de akademik konularda sultanın tercümanlığını yaptığı bilinmektedir. Aksoy (2005)'a göre tercümanlık, Osmanlı İmparatorluğu'nda organize bir şekilde başlatılmış ve sürdürülmüş olsa da tüm alanlar için eşit bir dağılım sağlanmadığı ve düzensiz bir şekilde yürütüldüğünden dolayı çeviri faaliyetlerinde aynı şeyi söylemek doğru olmayacaktır. 13. yüzyılda başlayıp 14. yüzyılda sayıca artan, Farsça ve Arapça'dan yapılan edebi çevirilerin, Türk dilinin gelişimi için önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Bu metinler ağırlıklı olarak dini içerikli metinlerdir. Çoğunlukla İslam toplumları ve sanatı üzerine yazılmış metinler, Arapça ve Farsça'dan yorum, açıklama, özet veya dipnot olarak çevrilmekteydi.²⁰ Ne var ki çeviri dilinin basit tarzı ve sözdizimi, Osmanlı Türkçesi'nin hâlâ Arapça ve Farsça'nın etkisi altında gelişmekte olduğunun bir yansımasıydı. Bunun sonucu olarak, organize bir Türk dili oluşturma girişimleri Sultan Çelebi Mehmed²¹ tarafından gerçekleştirilmiş, onun ardından ise Sultan II. Murad, Türkçe'nin devlet dili olarak kurulmasının yolunu açmıştır (Aksoy, 2005)²². 14. ve 15. yüzyıllarda ise tıp ve bilimsel metin çevirilerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Her ne kadar 15, 16 ve 17. yüzyıllara kadar yapılan çeviriler Osmanlı Türkçesi'nin yazılı alanda geliştirilmesine hizmet etmiş olsalar da yaygın, tutarlı ve düzenli değildiler. Bunun sonucu olarak, İmparatorluk'taki çeviri faaliyetleri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bilim ve sanatın tam gelişmesi için koşulları yaratacak kadar etkili olmamıştır. Vural Kara (2010), Osmanlılar'ın dış dünyaya kapalı olması ve sadece çok zorunlu olduğunda dış dünyayla iletişime girmesi nedeniyle, dönemin çeviri ihtiyacının daha çok ticari ve siyasi alanda olduğunu vurgulamaktadır. İmparatorluğun giderek artan diplomatik ve ticari faaliyetleri, profesyonel dragomanlar için daha fazla talep yaratırken, profesyonel çeviri 16. yüzyılda kurumsallaşmaya başlamıştır. 17. yüzyılda ise Göktaş (2005a, 2005b)'ın aktardığına göre, Fransa krallığı tarafından Venedik örnek alınarak, İstanbul elçilik ve konsolosluklarında tercümanlık yapacak çokkültürlü²³, bilgili ve sorumluluk sahibi tercümanlar yetiştirmek amacıyla, sonradan "Dil Oğlanları Okulu"²⁴ olarak adlandırılacak bir okul açılmıştır. 18. yüzyılda dragomanların resmi görev alanları dışişleri bakanlığı²⁵, iller idaresi²⁶, eğitim

¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nda görev almış yabancı dil bilen dışişleri memuru, tercüman, çevirmen.

¹⁸ Günümüz adıyla İstanbul.

¹⁹ 1444-1446 ile 1451-1481 yılları arasında hüküm sürmüştür.

²⁰ Çevirileri özetlemenin veya yeniden düzenlemenin amacı, çevirmen ve ait olduğu dini mezhep için gerekli görülen şeyler üzerinden halkı dini meselelerle aydınlatmaktır (bkz. İsen 2003 akt. Aksoy 2005).

²¹ 1413-1421.

²² İstanbul'un fethinden sonra toplum, bir imparatorluğa dönüşme bilincini kazandı. Bu nedenle, her türlü sosyal, ekonomik ve kültürel aktiviteyi organize yazılı olarak kaydetme ihtiyacı önemli hale geldi. Tarihi kaydetme ihtiyacının artmasıyla da dilin gelişimine önemli katkılar sağlandığı söylenebilir (detaylar için bkz. Aksoy, 2005).

²³ Çokkültürlü kimlikleri sayesinde tercümanlar, sayısız alanda çeviriler yapıp, eserler verebiliyorlardı.

²⁴ Günümüzde bu okul *Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü*'ne (INALCO) dönüşmüştür.

²⁵ *Bâb-ı Âli* tercümanları olarak bilinmektedir.

²⁶ Mahkemelerde yabancı dillerdeki duruşmaların anlaşılabilmesi için dragomanlar görevlendirilmişti.

kurumları²⁷ ve yabancı elçilikler ile konsolosluklar²⁸ olarak farklı alanlara yayılmıştır.²⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların, devletin imtiyazlı sınıflarından biri olduğu bilinmektedir. Aksoy (1998)'un aktardığına göre Osmanlılarda Türkçe'ye resmi çeviri etkinliği III. Ahmet döneminde³⁰ 25 üyeli bir çeviri kurulunun oluşturulmasıyla ve İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulmasıyla başlamıştır. 17 ve 18. yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeviri faaliyetleri için önemli dönemlerdir. Batı eserlerinin aktarımı aracılığıyla çoğalan Batı ile temaslar, coğrafya, tıp, eczacılık gibi konulardan oluşurken; felsefe, edebiyat ve birçok sosyal bilime pek fazla değinilmediği bilinmektedir. Dolayısıyla yapılan tercümelemlerin, 19. yüzyılın ortalarına ve 20. yüzyılın başlarına kadar İmparatorluğun kültürel, entelektüel veya bilimsel yaşamını büyük ölçüde etkilemediği söylenebilir (Aksoy, 2005). Ancak 18. yüzyılda ilk toplu çeviri hareketinin başladığı III. Ahmet döneminde³¹ Avrupa kaynaklarından pek çok eser çevrilmekle beraber 19. yüzyıl, Farsça ve Arapça'dan çevrilen eserlerin en yoğun görüldüğü dönem olmuştur. Alpay (1976)'ın verdiği bilgiye göre, Cumhuriyet dönemine kadar basılan kitapların 3,534 tanesini çevrilmiş eserler oluşturmaktadır.³² 18 ve 19. yüzyıllarda, çeviri aracılığıyla devlet kurumlarında iyileştirme hareketlerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Lale Devri'nden başlayarak çok sayıda Tercüme Heyeti kurulmuştur. İlk Tercüme Heyeti'nin, Yazıcı (2004)'ya göre "hem İslam kültürüyle ilgili kimliği kaybetmemek, hem de Batı'nın teknolojik gelişmelerinin gerisinde kalmamak şeklinde birbiriyle çelişen iki farklı amaçla" (s. 60), Sadrazam İbrahim Paşa tarafından 1717'de kurulduğu bilinmektedir.

19. yüzyılda ayrıca Reform Hareketleri³³ başlamış; siyasi, sosyal ve askeri baskılar altında başka kültür ve medeniyetlere açılmak amacıyla yaşam ve bilimlerin her alanında Batılılaşma çabaları gerçekleştirilmiştir. Felsefesinin temelinde eğitim, kültür ve sanat alanları bulunan Batılılaşma çabalarıyla çeviri aktiviteleri hız kazanmış, dilin sadeleştirilme çabalarıyla birlikte Doğu ve Batı kültürlerinden bilim, edebiyat, sanat, sosyal bilimler gibi alanlardan çok sayıda kitap çevrilmiştir. Bir diğer önemli gelişme ise, tercüme faaliyetlerini düzenlemek adına, resmi yazışmalar ve çeviriler yapacak, Batılılaşma çabalarının bir parçası olarak Fransızca öğretecek tercümanları eğitmek için 1833'de Bâb-ı Âli'de *Tercüme Odası*'nın³⁴ açılması olmuştur. Fransa'nın öncü kültür olarak benimsenmesiyle, özellikle Fransız yazınından çeviriler gerçekleşmiş; çeviri aracılığıyla 19. yüzyıla dek Osmanlı yazınında yer almayan roman, tiyatro ve deneme gibi türlerin tanınmasıyla, çağdaş Türk düzyazısı gelişim göstermiştir (Dino, 1999 akt. Vural Kara, 2010). Böylelikle kısa süre sonra, Türk yazarları da bu türlerde yapıtlar vermeye başlamışlardır. Eğitim kitapları hazırlamak için *Encümen-i Dâniş* (1851), fen bilimlerindeki eksikliği gidermek için *Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye* (1861), halka seslenen çeviri ve telif yapıtlarını yayımlamak üzere *Telif ve Tercüme Cemiyeti* (1865), diğerlerinden farklı olarak Latince ve Yunanca çevirileri ön planda tutan *Daireyi İlmiye* (1870), çeviri yayınları teşvik etme amaçlı *Telif ve Tercüme Dairesi* (1914) gibi tercüme bürolarının devlet

²⁷ Askeri reformların bir parçası olarak 19. yüzyılda kurulmuş okullarda yabancı öğretmenleri çevirmesi için dragomanlar çalışmaktaydı.

²⁸ Dragomanın diplomatik görevi, Osmanlı devlet adamları ve elçilikleri arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve bütün yazışmaları ele almaktı.

²⁹ Detaylar için ayrıca bkz. Eruz (2010).

³⁰ 1703-1730.

³¹ Lale Devri (1718-1730).

³² Alpay (1976) basılan kitaplar içerisinde 1729-1875 yılları arasında 203, 1876-1907 yılları arasında 1776, 1908-1928 yılları arasında ise 1555 adet çeviri eser bulunduğunu belirtmektedir (s. 450).

³³ 1828-1908.

³⁴ Temelleri II. Mahmut tarafından 1821'de atılmış olan Tercüme Odası, 1933'lere kadar mütevazı bir biçimde çalışmalarını sürdürmüştür. Konuyla ilgili bkz. Bilim (1990).

eliyle kurulması da önem teşkil etmektedir³⁵. 1873 yılını takip eden 10 yıllık sürecin Tanzimat Dönemi yazar ve çevirmenleri için en verimli dönem olduğu, çeviri etkinliklerinde önemli bir hareketlilik yaşandığı bilinmektedir.³⁶ Çeviri yoluyla ilk kez roman, edebi bir biçim olarak Türk sistemine girmiştir. Tanzimat Dönemi Türk edebi sisteminde yeni bir tür olarak roman, bazılarının göre zararlı bir edebi biçim olarak, bazılarının göre ise okurlara bilgi ve hizmet sağlama aracı olarak görülmekteydi (Karadağ, 2015). Bu dönemlerde çevirinin en önemli rollerinden biri farkındalığı sağlamak ve çeviri aracılığıyla okurların aydınlanmasına olanak sağlamaktı. Ancak yaklaşık 6 yüzyıl süren Osmanlı Devleti'nde çeviri etkinliklerinin dizgesel olarak yürütülememesi ile çeviriye yüklenen bu sorumluluk gerektiği gibi yerine getirilememiştir³⁷. Ne var ki, 19. yüzyılın ikinci yarısının, yoğunlaştırılmış Batılılaşma çabalarının yanı sıra çeviri türü ve miktarının artmasıyla dikkat çekmeyi hak ettiği söylenebilir. Tanzimat Dönemi ile Harf Devrimi arasında yaklaşık 1200 romanın Osmanlı Türkçesi'ne çevrildiği bilinmektedir.³⁸ Hatta Eruz (2010) konuyla bağlantılı olarak 19. yüzyılın, Osmanlı Devleti'nin en uzun yüzyılı olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir (s. 128).

Aksoy (1998), Tanzimat Dönemi öncesi ve sonrasında da çevirmenlerin stratejilerini yönetecek, açık seçik belirlenmiş çeviri yöntemleri ve ilkeleri olmadığından çevirilerin genelde kısaltılarak, özetlenerek, bazı yerler atlanarak yapıldığını, çevirinin doğruluğunu onaylayacak resmi ve kültürel mekanizmaların çalışmadığını belirtse de; Aksoy (2005), Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeviri faaliyetlerindeki eksikliklere rağmen özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumundaki sosyal ve kültürel gelişmelerle birlikte, Batı eserlerinin çevirileriyle de Modern Türk Edebiyatı'na yeni bakış açıları, düşünce ve yaşam biçimlerinin yanı sıra roman, drama gibi yeni edebi türlerin tanıtılmasının önemini vurgulamak gerektiği görüşündedir.

4. CUMHURİYET DÖNEMİNDE ÇEVİRİ ETKİNLİĞİ

Tanzimat döneminde başlayan Batı'ya yönelme hareketleri içinde, çeviri yoluyla kültürler arasındaki gelişmelerin yurdumuza girebileceği ve ülkelerin birbirini çeviri sayesinde daha iyi tanıyacağı düşüncesi ile yabancı dillerden çeviriler yapılmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanını takiben, 1924 yılından itibaren çeviri faaliyetlerinin düzenli bir şekilde yapılması, kurumsal temelde bir düzen altına alınması konusunda girişimler başlatılmıştır. Aynı yıl içinde özel bir yayın kuruluşu olan Remzi Kitabevi, *Dünya Yazarları'ndan Çeviriler* dizisine başlamış, 1928'de yeni Türk harflerinin kabulünden sonra 1932'de Kuran'ın ilk Türkçe çevirisi yapılmıştır. Yeni Türk harflerinin kabulü ise özellikle 1930'larda dilin, Arapça ve Farsça etkilerden büyük ölçüde arınmasına yol açmıştır. 1939 yılında ise, Birinci Türk Neşriyat Kongresi dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel tarafından Türkiye'de çeşitli yayıncılık ve çeviri alanlarında ortaya çıkan sorunlar ile devletin bunları nasıl çözebileceği yolunda önerileri tartışmak üzere toplanarak *Tercüme Encümeni* oluşturulmuştur. *Tercüme Encümeni*'nin raporları ve kongrede alınan kararlar doğrultusunda ise bir *Tercüme Heyeti* kurulmuştur. Aksoy (1998)'a göre "bu toplantının çeviri açısından önemi genel bir yayıncılık kongresinde çeviri konusuna geniş bir açıdan yaklaşılmasıdır". *Tercüme Heyeti*'nin yaptığı bu toplantılar dahilinde çeviri yöntemleri, daha iyi çevirilerin yapılabilmesi için sözlük hazırlanması, yapılan çevirileri kontrol edecek bir kurulun oluşturulması ve çevirisi yapılacak eserlerin listesinin çıkarılması gibi konular değerlendirilmiş; bunun sonucunda ise eski ve yeni

³⁵ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Yazıcı (2004, 2005), Eruz (2010).

³⁶ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Paker (2009).

³⁷ Konuyla ilgili detaylar için bkz. Eruz (2010).

³⁸ Tanzimat Dönemi (1839-1876) ile İkinci Meşrutiyet (1908-1920) arasında yaklaşık 520 roman, İkinci Meşrutiyet ile Harf Devrimi (1928) arasında 713 roman çevrilmiştir (bkz. Karadağ, 2015).

klasik yapıtları bir düzen içinde Türkçe'ye kazandırmak için sürekli bir *Tercüme Bürosu*'nun kurulmasına karar verilmiştir (Yağcı, 1999 akt. Göktaş, 2005a). 1940'ta³⁹, Atatürk'ün Batılılaşma yönergelerinden de esinlenerek Yücel, yeni dil politikalarını güçlendirmek ve kültürel canlanmayı sağlamak amacıyla *Tercüme Bürosu*'nu kurarak devrimsel bir harekete imza atmış, kültürel farkındalık ve aydınlanma hedeflenmiştir⁴⁰. *Tercüme Bürosu*'nun en önemli farkı, Tanzimat'tan bu yana sistemsiz bir şekilde yürütülen çalışmaların ardından ilk defa devlet tarafından organize edilen düzenli, planlı ve geniş kapsamlı bir çeviri etkinliğine girilmesi ve bu durumun Doğu-Batı arasındaki kültürün temellendirilmesinde etkin bir rol oynamış olmasıdır. Saygın edebiyatçılar, akademisyenler, öğretmenler ve yazarlardan oluşan *Tercüme Bürosu*, Antik Yunan felsefesi ve edebiyatından başlamak üzere dünya edebiyatından eserler seçip çevirmekle olan yükümlülüğünün yanı sıra; ilerleyen yıllarda etkinlikleri arasına felsefe, tarih ve bilim yapıtlarının çevirilerinin de eklenmesi kararını almıştır. *Büro*'nun faaliyet gösterdiği yıllarda 1000'den fazla eser Türkçe'ye çevrilmiştir. En yoğun çevirilerinin 1940'lı yıllarda yapıldığı bilinmektedir ve aynı yıl *Tercüme Bürosu*'nun resmi yayın organı olan *Tercüme Dergisi*'nin yayımına da başlanmıştır. Hasan Âli Yücel derginin ilk sayısının önsözünde; çevirinin “mekanik bir nakil hareketi” olmadığını ve iyi bir çevirmenin, yazarın “mensup olduğu cemiyetin kültür ruhuna gerçekten nüfuz etmesi” gerektiğini vurgulamış (Sauer, 1997), yüksek kaliteli çeviriler yapılmasını hedeflemiştir. Yücel ayrıca, çeviri eserleri aracılığı ile Türkiye'de hümanizma ruhunu aşılama'yı hedeflemiş ve bu isteği dinamik çeviri faaliyetleriyle desteklenmiştir⁴¹. 1940 ve 1966 yılları arasında yayımlanan *Tercüme Dergisi* ile yapılan çevirilere dikkat çekilmekle birlikte, çeviri eleştirilerine de yer verilmiştir. *Tercüme*'nin, çeviri alanında ilk dergi olması ve uzun yıllar yayımını sürdürmesinin çok önemli bir adım olduğunu belirten Göktaş (2005a), kuramsal yazılar ve çeviri eleştirilerinin çevirilerle aynı dergide yer almasının, nitelikli çevirilerin artmasına katkıda bulunduğu görüşündedir (s. 103). Sauer (1997)'in aktardığı üzere Türkiye'de bir çığır açtığı düşünülen ve çeviri hareketinin büyük gelişim göstermesini sağlayan *Tercüme Dergisi*'nden bu yana “özel yayınevleri tarafından çeşitli çeviri dergileri yayımlanmış, ancak bu dergiler ilk sayılardan öteye gidememiştir”. 26 yıl içinde 87 sayı yayımlanan *Tercüme Dergisi*'nden sonra çıkan “iki önemli çeviri dergisi 1980'den 1984'e dek 18 sayı çıkan *Yazko Çeviri Dergisi* ile 1987-1992 yılları arasında 21 sayı çıkan *Metis Çeviri Dergisi*'dir”. Yazıcı (2005)'ya göre “Cumhuriyet dönemindeki çeviri etkinliğinin salt yazınsal alandaki çeviri etkinliğiyle sınırlı kaldığı söylenemez. Batı dünyasındaki bilimsel gelişmeler ister istemez çeviri etkinliğinin üniversitelere de sarkmasına neden olmuştur. Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarında dikkat çeken etkinlik alanları *Tercüme* dergileri ve üniversitelerdeki çeviri etkinliğidir” (s. 60). Üniversitelerde çevirilen kitaplar okutularak bilim yapılmaya başlanmış, çevirilen bilimsel kitaplardan etkilenen bilim adamları ise araştırmalara yönelerek yeni yapıtlar oluşturmuşlardır. Eruz (2010) çevirinin, “çok dışı çarkların dönmesini ve bilim ile yazın alanında ilerlemelerin kaydedilmesini sağlayan bir etkinlik olarak tarihin bu kesitinde de yer aldığına” dikkat çekmektedir (s. 47). 1940-1967 yılları arasında faaliyet gösteren *Tercüme Bürosu*'nun etkileri ise, Yücel'in 1946'da görevden ayrılmasından sonra önemini yitirerek devam etmiştir.⁴² 1989 yılında ise Berk (1999)'in verdiği bilgiye göre Millî Eğitim Bakanlığı, *Tercüme Bürosu* tarafından çevrilen klasikleri hiçbirini değiştirmeden, yayımlamaya başlamış ve *Büro* tarafından yayımlananlara benzer sade kapaklar ile basılan bu eserler makul fiyatlara satılmıştır (s. 162).

³⁹ Cumhuriyet Türkiye'sinde edebiyat ve kültürün yeniden doğuş zamanı olarak görülebilen *Tercüme Bürosu*'nun kurulduğu 1940 yılı, Türkiye'nin kültürel tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (bkz. Berk, 1999: 143).

⁴⁰ Detaylar için örn. bkz. Göktaş (2005a), Tahir Gürçağlar (2005), Paker (2009).

⁴¹ Bkz. Göktaş (2005a), Vural Kara (2010).

⁴² 1940-1946 yılları arası *Tercüme Bürosu*'nun en aktif olduğu dönemlerdir.

Devlet tarafından organize edilmesi, sistematik bir şekilde yürütülmesi ve Batılılaşma hareketleri içerisinde önem teşkil eden *Tercüme Bürosu* ve onun yayın organı *Tercüme Dergisi*'nin ise kimi eksiklikler içermek, tam olarak amacına ulaşmasa da yine de çok büyük katkılar sağladığına çeşitli kaynaklarda değinilmiştir⁴³. Arusoğlu (2010), *Tercüme Dergisi* 'nde "çeviri tarihiyle ilgili, özellikle de kendi çeviri tarihimizle ilgili yazıların dağınık, düzensiz, sistem ve yöntemden mahrum olsalar da kayda değer nitelikte ve araştırmacılara ışık tutabilecek yapıda" olduğunu savunmaktadır. Soysal (2017) ise kurumsallaşmayı amaçlayan *Tercüme Bürosu* 'nun, bunu "tam manasıyla değil de bir ölçüde gerçekleştirmiş olduğu" kanaatine vararak, "*Büro*'nun, çeviri faaliyetlerini yerine getirme yolunda daha başarılı olduğunu" vurgulamaktadır. Tüm dünyada süregelen ekonomik bunalım, savaş etkileri, siyasi değişiklikler, kısıtlanmalar, günlük yaşama ve hatta yazın yaşamına yansımış, dergiler de dünyada ve ülkede olan bu değişim rüzgarlarından etkilenmiştir. 26 yıl boyunca yayımlandığı düşünüldüğünde, doğal olarak içeriğinde o dönemin izlerini taşıdığından kapsamlı bir dönüşüme aracılık etmekle beraber, tarihe de ışık tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5. SONUÇ

Dünya kültürünün gelişiminde büyük rol oynayan çeviri etkinliğinin tarih içindeki yolculuğunun önce Doğu'dan Batı'ya, 15 ve 16. yüzyıllardan sonra da Batı'dan Doğu'ya seyrettiği görülmüştür (Eruz, 2010). "Doğu'da Arap dünyasında, bilimden ve uygarlıktan yararlanmak ve kalkınmak amacıyla kullanılırken, Avrupa da kendisini yenilemek amacıyla yine çevirinin yardımına başvurmuştu" (Aksoy, 1998). Türkiye'de çeviri ise Tahir Gürçağlar (2016)'a göre "özellikle son iki yüz yıldır farklı kültürlerden gelen öncü düşünce ve türlerin kültür alanına girerek burada bir dizi dönüşüm gerçekleştirmesine aracı olmuştur" (s.13). Yapılan çevirilerin en fazla 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye kültürü üzerinde büyük etkilere ve dönüşüme yol açtığı, bu dönemlerde büyük bir çeviri faaliyetinin sürdürülmüş olduğunu görmekteyiz.

Her dönemde farklı bir işleve ve dönüştürücü etkiye sahip olan çevirilerin yayımlanmasına artan ilgi günümüzde de tarih, felsefe, psikoloji, sosyal bilimler, toplumsal cinsiyet çalışmaları, çocuk edebiyatı ve sanat gibi pek çok alanda büyüyerek devam etmektedir. Antik uygarlıklardan gelen binlerce kitaplık bilgi birikimini yok eden İskenderiye Kütüphanesi yangını, baskı dönemlerinde kitapların bilerek yakılması gibi olaylara rağmen çeviri tarihi "geçmişten günümüze bilgilerin asla kaybolmadığını, çeviri aracılığıyla şekil ve dil değiştirerek ve mutlaka artarak yeniden ortaya çıktığını" (Arusoğlu, 2010) düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, N. B. (1998). Teknik Çeviri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2 (15), 71-80.
- Aksoy, B. (2005). Translation Activities in the Ottoman Empire. *Meta*. 50 (3), 949-956.
- Alpay, M. (1976). *Harf Devriminin Kütüphanelere Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü.
- Arusoğlu, S. (2010). *Tercüme Dergilerinde Çeviri Tarihi*. *Hacettepe Üniversitesi Çeviribilim ve Uygulamaları Dergisi*. 2 (20), 53-68.

⁴³ Örn. bkz. Arusoğlu (2010), Soysal (2017).

- Berk, Ö. (1999). *Translation and Westernisation in Turkey (from the 1840s to the 1980s)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Warwick Üniversitesi, Warwick.
- Bilim, C. (1990). Tercüme Odası. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*. 1 (1), 29-43. DOI:10.1501/OTAM_0000000191.
- Demircioğlu, C. (2016). *Çeviribilimde Tarih ve Tarih Yazımı. Doğu-Batı Ekseninde Bir Karşılaştırma*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Eruz, S. (2010). *Çokkültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler*. İstanbul: Multilingual.
- Göktaş, N. (2005a). *Türk Çeviri Tarihinde Tercüme Dergisi ve Metis Çeviri Dergisi'nin Yeri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Göktaş, N. (2005b). Fransa'da Yazınsal Çeviri Tarihi (Bir Tarihçelendirme Denemesi). *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2 (30), 51-63.
- Karadağ, A. B. (2015). The Contribution of the Novels Translated into Ottoman Turkish Between the Ottoman Tanzimat Period and the Alphabet Reform to the Ottoman/Turkish Cultural Heritage: An Overview of the Prefaces with a Focus on National Morals and Customs. *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. (2), 113-128.
- Kayalı, Y., Çoruk, F. J. G. (2016). Türk, Hint ve Ermeni Kültürleri ve Edebiyatlarında Çeviri Çalışmaları ve Tarihi. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 53. 114-123.
- Paker, S. (2009). *The Turkish Tradition*. İçinde Routledge Encyclopedia of Translation Studies. (2. baskı). M. Baker, G. Saldanha (Ed). Londra; New York: Routledge. 550-559.
- Sauer, J. (1997). Türkiye'de İlk Çeviri Dergisi: *Tercüme*. (Çev. M. Çıkar). *Kebikeç*. Sayı: 5. 35-49.
- Soysal, F. (2017). Cumhuriyet Dönemi Çeviri Kurumları, Tercüme Bürosu ve Kurumsallaşma İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarih Okulu Dergisi*. Sayı: 32. 211-220.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2005). *Kapılar. Çeviri Tarihine Yaklaşımlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Tahir Gürçağlar, Ş. (2016). *Çevirinin ABC'si*. (3. baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Vural Kara, S. (2010). Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye'de Çeviri Etkinliği. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6 (1), 94-101.
- Yazıcı, M. (2004). *Çeviri Etkinliği*. İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı, M. (2005). *Çeviribilimin Temel Kavram ve Kuramları*. İstanbul: Multilingual.
- Yücel, F. (2007). *Tarihsel ve Kuramsal Açından Çeviri Edimi*. Ankara: Dost Kitabevi.